

МЕТАФОРА Й МЕТОНІМІЯ ЯК ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДИЗАЙНУ

У статті досліджено метафору й метонімію як основні чинники становлення, формування й розвитку української термінології дизайну. Визначено типи метафори, різновиди метонімічних конструкцій полісемії. Доведено, що семантичний спосіб словотворення з огляду на специфіку української термінології дизайну має високу продуктивність.

Ключові слова: метафора, метонімія, полісемія, термінологічна номінація, семантичний спосіб, українська термінологія дизайну.

В статье исследованы метафора и метонимия как основной способ становления, формирования и развития украинской терминологии дизайна. Определены типы метафоры. Доказано, что семантический способ словообразования в украинской терминологии дизайна имеет высокую продуктивность.

Ключевые слова: метафора, метонимия, полисемия, терминологическая номинация, семантический способ, украинская терминология дизайна.

The metaphor and metonymy as the basic ways of formation and development of design terminology in the Ukrainian language have been researched in the article. The types of metaphor were determined and allowed proving that semantic way of word-formation in Ukrainian design terminology is productive.

Key words: metaphor, metonymy, semantic way of word-formation, design terminology in the Ukrainian language.

Творення термінів внаслідок семантичної деривації – традиційний спосіб у сучасній термінології [1], внаслідок якого загальноновживана лексема може використовуватися для позначення кількох наукових понять. Закріплення термінологічного значення за загальноновживаним словом відбувається з опорою на значення терміна.

Термінологічна номінація – це цілеспрямований творчий процес. “У слові ми розрізняємо зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, що об’єктивується через посередництво звука, та внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким висловлюється зміст” [2 (3: 134)]. Визначаючи способи творення термінів, перевага надається зміні значення слова, сутність якої полягає у переосмисленні значень старих слів або у конкретизації їх лексичних значень [3: 39–57].

В. Даниленко вважає, що семантичний спосіб – один із перших прийомів творення термінологічної лексики, де пристосування значень загальноновживаних слів до слів-термінів відбувалося через семантичну спеціалізацію, яка, в свою чергу, починалася з їхнього вживання в певному контексті [4: 26]. На думку вченої, лексико-семантичний спосіб має особливе значення для мови науки, за його допомогою задовольняються потреби в нових термінах [5: 78]. Термінологізуєтесь, слова загального вжитку розширю-

ють свою семантику; при переході від загальнонародного в категорію науково-технічного терміна слово отримує певний зміст у певній системі термінів [6: 38].

Утворення термінологічних найменувань шляхом вторинної номінації, особливо метафоричного перенесення, на ранніх етапах формування української термінології дизайну (далі – УТД) залежало від рівня суспільного й колективного мислення [7: 76–81]. Загальноживані слова, набуваючі нового спеціального значення, переходять у категорію термінів, позначають предмети та явища, відмінні від загальноприйнятих, і співвідносяться з реаліями дизайну, займаючи своє місце в системі наукової галузі, яка функціонально обмежена сферою вживання.

Значна кількість термінів з'являється внаслідок метафоризації або метонімічного перенесення загальноживаних слів. Більшість термінологічних одиниць УТД на початковому етапі була утворена семантичним способом, тобто «внутрішньосистемного розвитку значень шляхом метафоричного переносу, на основі схожості за формою, кольором і т. ін.» [8: 27], пор.: **назви орнаментів**: *макарони* – «харчовий продукт із прісного пшеничного тіста, виготовлений у вигляді сухих довгих трубочок», у дизайні – «переплетення ліній, залишених пальцями лодської руки на мокрій глині»; *лялечки* – «дитяча іграшка у вигляді фігурки людини» і «орнаментальний мотив у вигляді узагальненого зображення фігурок людей»; **назви будівельних елементів**: *бочка* – «велика дерев'яна або металева циліндрична посудина переважно опукла посередині, з двома плоскими днищами» і «форма покрівлі у вигляді півциліндра з підвищеним і загостреним верхом, яка утворює на фасаді куполподібний фронтон»; *тумба* – «стовпчик біля тротуару або дороги» і «кам'яна вставка під наличником у дверних прорізах»; **назви видів декору**: *гірлянда* – «прикраса з квіток, гілок і т.ін., сплетених у вигляді довгої низки» і «декоративне зображення сплетених у вигляді ланцюга листків і квітів»; *корзина* – «виріб, різний за формою та розміром, виплетений з лози, ... який використовується у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь» і «масивний, багатооздоблений кронштейн»; **назви прикрас**: *грифон* – «у міфології стародавнього світу – фантастична істота з головою орла й тулубом лева» і «декоративний скульптурний елемент у вигляді крилатого лева з головою орла»; *динька* – «баштанна рослина з великими запашними плодами» і «декоративна деталь, що являє собою потовщення на стовпах, колонах, наличниках вікон, порталів»; *кольє* – «намисто з дорогоцінних каменів, перлів і т.ін.» й «астралгал з липними перлинами».

З наведених прикладів бачимо, що процес переосмислення значень загальноживаних слів відбувається двома способами, які взагалі не відрізняються від їм подібних у загальнолітературній мові при розширенні семантичної структури її одиниць: звуження лексичного значення, за яким закріплюється спеціальна дефініція і перенесення найменування на підставі деякої схожості одного предмета чи явища з іншим, внаслідок чого термін виступає як метафора чи метонімія відносно загальноживаного слова (далі – ЗС), від якого цей термін походить [9].

Семантичні зміни слів загальнолітературної мови починаються із вживання їх у спеціальних текстах, при цьому серед ЗС, що активно входили до термінологічного словника дизайну, здебільшого виділяються слова на позначення рослинного (*зернь, листячка, крини, лавр*) і тваринного світу (*гусьок, слимак, черепаха, навуки*), побутових предметів (*розетка, намет, човник, бочка*). Постійне вживання слів загальнолітературної мови в спеціальних текстах призводить до змін у їх семантиці. Лексичне значення повсякденного слова і утвореного від

нього терміна дизайну (далі – ТД) може значно відрізнятись: від незначної зміни попереднього смислу до його трансформації. Семантика заново утвореного галузевого терміна багато в чому визначається змістом первинного слова, але не обмежується ним, розвиваючись до певної втрати зв'язку з попереднім значенням [10: 29–41].

В УТД в основу семантичної трансформації ЗС у категорію термінів покладені здебільшого асоціативні ознаки, наприклад: *горбиль* – «дошка, не оброблена з одного боку», *ложки* – «вертикальні жолобки на поверхні колони у вигляді дуги».

ЗС, як правило, звужує своє значення, стаючи терміном. При цьому «всі основні диференційні ознаки двох понять однакові, але у спеціального поняття є в терміносистемі ще інші, основні ознаки, релевантні для цього поняття й відсутні у понятті загальноповживаному» [11: 72]. Так, наприклад, слово *сад* має значення «спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо», а в УТД існує словосполучення *сад каміння* із значенням «різновид японського саду, де головним змістовим елементом є каміння різної форми, розмірів»; *пейзажний сад* – «різновид японського традиційного саду з водоймищами, групами дерев різноманітної форми, пагодами, ліхтарями»; *сад води* – «різновид японського саду, в якому основним змістовим елементом є вода, природна або символізована піском, галькою»; *пейзаж* – «загальний вигляд якоїсь місцевості, картина природи» – *сухий пейзаж* – «різновид японського саду, де каскади, потоки й озера визначаються особливою композицією каміння, піску, кущів і дерев»; *середовище* – «соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини» – *декоративно-художнє середовище* – «сукупність декоративних і функціональних елементів предметного наповнення середовища, що забезпечують його естетичну цінність і сприяють створенню комфортних умов життєдіяльності людини».

З наведених прикладів бачимо, що значення слова в загальноповживаній мові, спеціалізуючись, звужується за рахунок лексичної сполучуваності і творення складеної номінації. Спеціалізація значення свідчить про те, що УТД усвідомлюється мовцями як окремий спеціальний шар національної мови.

У процесі термінологізації не просто розвиваються перенесення, а формуються наукові поняття, на основі метафоризації за функціональною або зовнішньою подібністю об'єкта. Метафора є «найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, уподібненої до неї в якомусь відношенні» [12: 97]. Вона потрібна не тільки для того, щоб завдяки одержаному найменуванню зробити нашу думку доступною для інших людей, але й для того, щоб об'єкт став зрозумілий нашій думці. «Цей семантичний процес виявляється в тому, що форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії чи ознаки на інші за подібністю. Використовуються метафори з метою первинної номінації у процесі пізнання нових об'єктів, явищ, дій, ознак, а також з метою вторинної номінації під час розвитку семантичної структури слова» [13: 212]. В основі метафоризації ТД функціонують близькі за змістом поняття. Відтворення таких термінів в українській мові відбувається на власній основі, і усі ці терміни належать до однієї граматичної категорії – іменників.

В основу метафоризації при творенні термінів від ЗС кладеться певна диференційна ознака, що вказує на внутрішню чи зовнішню подібність предметів або явищ, функціональну подібність, а також поєднання цих ознак. Встановлено, що підставою для метафоричного переносу в УТД є: 1) **подібність зовнішнього вигляду** об'єкта номінації (*огірочки*

– «овочева городня рослина родини гарбузових із сланким стеблом і невеликими довгастими плодами», а у дизайні – «орнаментальний мотив у вигляді відображених по горизонталі ромбів, з'єднаних між собою гострими кутами»); 2) **функціональна та зовнішня схожість** (*браслет* – «прикраса з коштовного і гарного матеріалу», у дизайні – «прикраса стовбура колони, що перекриває канделюри»).

В УТД виокремлюємо чотири групи назв, утворених шляхом метафоризації.

1) **Предметні метафори** належать до лексико-семантичної групи «Результат дизайнерської діяльності», які в свою чергу діляться за такими тематичними групами: **назви видів декору**: ЗС *дзеркало* – «відшліфована поверхня, що відображає предмети, які перед нею знаходяться, а також спеціально виготовлений предмет з такою поверхнею», ТД *дзеркало* – «оточене профільованою рамою поле плафона на стелі; обрамована велика ділянка стіни»; **назви прикрас**: ЗС *букля* – «завиті кільцями пасма волосся», ТД *букля* – «прикраса у вигляді низки кілець з розеткою у центрі»; **назви орнаментів**: ЗС *човник* – «невелике, переважно веслове судно», ТД *човник* – «орнаментальний мотив предметного походження»; **назви будівельних елементів**: слово загальнолітературної мови *жолоб* – має значення «дерев'яна посудина у вигляді довгастого чотирикутника, призначена для годівлі та напування тварин». Унаслідок спеціалізованого перенесення значення утворився ТД *жолоб* – «декоративний лотік, заглиблення для відводу вологи».

2) **Рослинні метафори** належать до лексико-семантичних груп «Результат дизайнерської діяльності» і «Мистецькі дизайнерські терміни»: ЗС *чорнобривці* – «однорічна трав'яниста декоративна рослина родини складноцвітих із запашними квітками жовтого кольору», ТД *чорнобривці* – «рослинний орнаментальний мотив у вигляді розписів або букетів аналогічної квітки»; ЗС *роза* – «кущова рослина з великими запашними квітками різних кольорів та стеблами, вкритими колючками», ТД *роза* – «кругле вікно із кам'яним переплетенням у вигляді радіальних променів, що виходять із центра кола; також аналогічний декоративний мотив, що увінчує стрілчасті вікна готичних будинків».

3) **Зооморфні метафори** також здебільшого належать до лексико-семантичної групи «Результат дизайнерської діяльності»: ЗС *краб* – «морський десятиногий короткохвостий рак», ТД *краб* – «декоративна деталь у вигляді стилізованого листя або квітів на щипцях, вимпергах та інших елементах архітектурного декору»; ЗС *слимак* – «безхребетна тварина роду червоногих молюсків», ТД *слимак* – «рослинний орнаментальний мотив – гілка з листочками, скручена у вигляді слимака».

4) **Антропоморфні метафори**: ЗС *бровка* – «дугаста смужка волосся над очною ямкою», ТД *бровка* – «декоративний валик над півциркульним отвором»; ЗС *аритмія* – «порушення нормального ритму діяльності серця», ТД *аритмія* – «більш складний орнаментальний мотив, що викликає враження поривчастого руху, вживається для акцентування композиційних вузлів художнього твору».

Питання метафоричності терміна в УТД раніше не порушувалося; виходячи з результатів нашого дослідження, ми погоджуємося з тим, що з часом метафоричність втрачається, образність терміна пригасає, оскільки на перший план виходить логічна схема або взаємозв'язок певних наукових побудов [14: 44]. Не можна не погодитися з тими авторами, які наголошують на відсутності експресивності та образності у термінології [15].

Високий рівень і попит сучасного дизайну вимагає чітких наукових принципів побудови системи найменувань з певними класифікаційними ознаками. Семантичний спосіб

словотворення з огляду на специфіку УТД має високу продуктивність. Адже термін – не тільки умовний знак, він несе на собі печатку свого походження і виражає пов'язані з етимологією властивості [14: 37–51].

Переосмислення семантики слів відбувається внаслідок використання мовних одиниць в актах опосередкованої номінації. Таким чином, вторинна номінація в УТД може відбуватися на основі термінологізації, спеціалізації значень, метафоричного і метонімічного перенесення ЗС. Термін перебуває поза емоційним планом, тому образність може бути використана в термінологічній номінації для особливої мотивації терміна, для показу його відношень з іншими термінами. Формування термінологічних значень в УТД має системний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шмелев Д. Н. Русский язык и советское общество : Лексика современного русского литературного языка / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Наука, 1968. – 186 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Госучпедгиз, 1958. – Т. 1-3.
3. Лотте Д. С. Краткие формы научно-технических терминов / Дмитрий Семенович Лотте. – М. : Наука, 1971. – 84 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Дмитрий Семенович Лотте // Вопросы теории и методики. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
7. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / Петр Никитич Денисов. – М. : Рус. яз., 1980. – 253 с.
8. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Людмила Олександрівна Симоненко ; [відп. ред. М. М. Пешак]. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.
9. Котелова Н. З. Новое в русской лексике : Словарные материалы – 83 / Надежда Захаровна Котелова ; [под ред. и с предисл. Н. З. Котеловой]. – М. : Рус. яз., 1987. – 189 с.
10. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Тамара Левановна Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
11. Прохорова В. Н. Полисемия и лексико-семантический способ словообразования в современном русском языке : [лекции по спецкурсу для студ.-заоч. ун-тов] / Валентина Николаевна Прохорова. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1980. – 88 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : [навч. посіб.] / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
14. Прохорова В. Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии / Валентина Николаевна Прохорова. – М. : МГУ, 1973. – 74 с.
15. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К. : Наук. думка, 1967. – 130 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонович С. А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури / С. А. Антонович, Я. В. Василюшин, В. А. Шпільчак. – Львів : Світ, 2001. – 240 с.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник : [в 2 т.] / [за заг. ред. Я. П. Запаско]. – Львів : Афіша, 2000. – Т. 1-2.
3. Нестеренко О. И. Краткая энциклопедия дизайна / О. Нестеренко. – М. : Молодая гвардия, 1994. – 336 с.
4. Ничкало С. А. Мистецтвознавство : короткий тлумачний словник : Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво / С. А. Ничкало. – К. : Либідь, 1999. – 208 с.
5. Словник української мови : [в 10 т.] / редкол. : І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка. – 1970-1980. – Т. I–XI.
6. Хмельовської О. М. Дизайн та образотворче мистецтво : Словник / Орест Хмельовський. – Луцьк : ЛДТУ, 1999. – 15 с.
7. Шкаруба Л. М., Спанатій Л. С. Російсько-український словник художніх термінів : Навчальний посібник для студ. вузів / Л. М. Шкаруба, Л. С. Спанатій. – К. : Каравела, 2004. – 320 с.

УДК 811.161.2'371

Сорока Т.В.
(Ізмаїл, Україна)

МАТРИЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ АКсіОНОМЕНІВ ІЗ СЕРЕДНІМ СТУПЕНЕМ ПОЛіСЕМІЇ (на матеріалі сучасної української мови)

Стаття присвячена дослідженню лексичної семантики іменників на позначення загальнонаціональних цінностей української етнолінгвокультури в їх формалізованому представленні, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації й об'єднаних 3-2 лексичними значеннями. Проведений комплексний аналіз співвідношення 43 полісемічних аксіономенів шостої групи показав, що їх семантична структура виступає системою значень, які певним чином організовані.

Ключові слова: аксіономен, семантичний аналіз, лексичне значення.

Статья посвящена исследованию лексической семантики имен существительных, обозначающих общенациональные ценности украинской этнолингвокультуры в их формализованной представленности, выявленных по толковым словарям методом ступенчатой идентификации и объединенных 3-2 лексическими значениями. Проведенный ком-